

СТРУКТУРА КОНЦЕПТУ НІЧ, РЕАЛІЗОВАНОГО В ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ УКРАЇНИ У 20–21 СТОЛІТТІ

Попельнук Д.А.

Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця

В статті досліджується концепт НІЧ та його структура, що реалізується в поетичному дискурсі України у 20–21 ст. Концепт НІЧ знаходиться в пропозиційних зв'язках з іншими концептами, що розглядаються у вигляді предметного, таксономічного, акціонального та компаративного фреймів.

Ключові слова: концепт, концептуальна мережа, поетичний дискурс, фрейм.

Актуальність дослідження полягає у зверненні до методології когнітивно-дискурсивної парадигми для пояснення механізмів взаємозв'язку поетичного мислення та способу естетичного моделювання світу. Вона полягає також в залученні етно-культурного аспекту у вивченні концепту, що передбачає комплексне застосування лінгво-культурного та когнітивного підходів до його аналізу.

Мета статті: визначити лінгвокогнітивні особливості концепту НІЧ, що вербалізується в поетичному дискурсі України у 20–21 ст., мета статті визначає вирішення таких завдань:

- описати базові лінгво-когнітивні характеристики поетичного дискурсу;
- уточнити визначення та метод аналізу концепту в поетичному дискурсі;
- визначити структуру концепту НІЧ, що вербалізується в поетичному дискурсі України.

Предметом дослідження є структура концепту НІЧ, маніфестована в поетичному дискурсі України.

Сучасна лінгвістична наука приділяє особливу увагу проблемам вивчення когнітивної діяльності людини в її лінгвістичній репрезентації. Активні розвідки в мовознавстві 90-х рр. 20-го ст. привели його до визнання необхідності розуміння специфіки репрезентації мовних знань, серед яких ключовим поняттям став концепт. Концепт-термін, що слугує для роз'яснення ментальних і психічних ресурсів людської свідомості та тієї інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини.

Концепт відноситься до числа нечітко визначених категорій, оскільки він є відносно новим

і не має однозначного визначення. «Поняття (концепт), може також трактуватися, як явище того ж порядку, що і значення слова, але розглядається в іншій системі зв'язків; значення – в системі мови, поняття – в системі логічних відношень та форм, що досліджуються як в мовознавстві, так і в логіці» [5, с. 14]. Концепт розуміється як одна з логічних форм мислення на протилежність судженню яке складається з понять. Він визначається як «оперативно-змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку (lingua mentalis), усїєї картини світу, що відображена в людській психіці» [6, с. 123].

У дослідженнях кінця 20 – початку 21 ст. простежується тенденція щодо формування структури концепту як складного явища, в якому виділяються окремі взаємообумовлені частини [8, с. 6–9]. Концепт має визначену структуру, хоча він і не може бути представлений як жорстка структура, подібно значенню слова. Це пов'язано з його активною динамічною роллю в процесі мислення – він весь час функціонує, актуалізується в різних своїх складових частинах та аспектах, поєднується з іншими концептами та відштовхується від них [7, с. 7–9].

Структурація концепту, його неоднорідність стали очевидні дослідникам від самого початку когнітивних досліджень.

Ю.С. Степанов виокремлює в концепті повсякденну, загальновідому сутність, сутність, яка відома окремим носіям мови, та історичну, етимологічну інформацію [7, с. 12–13].

С.Г. Воркачов виділяє в концепті понятійну складову (ознакова і дефініційна структура), об-

разну складову (когнітивні метафори, що підтримують концепт у свідомості) і значущу складову – етимологічні, асоціативні характеристики концепту, визначають його місце в лексико-граматичній системі мови [2, с. 10–12].

В. І. Карасик розрізняє в структурі концепту образно-перецептивний компонент, понятійний (інформаційно-фактуальний) компонент та ціннісну складову (оцінка та поведінкові норми) [4, с. 10].

У когнітології також широко використовуються такі когнітивні моделі як фрейми. Когнітивна лінгвістика постулює, що концепти не існують окремо. Вони пов'язані у вигляді *фрейму* чи *пропозиції*. У трактуванні Ч. Філлмора, фрейм постає як система концептів, пов'язаних таким чином, що для розуміння будь-якого з них ми повинні розуміти цілісну структуру, до складу якої вони входять [10, с. 32–33]. Пропозиція, що включає два взаємопов'язаних концепти – цільовий (логічний суб'єкт) і характеризуючий (логічний предикат), – трактується і як елементарний фрейм, і як конститутивний елемент фрейму. Тобто фрейм можна розуміти як цілісний набір пропозицій [3, с. 5]. Специфіка пропозицій і фреймів як цілісних концептуальних структур багато в чому зумовлює породження мовних висловлювань і вибір засобів для їх реалізації [6, с. 8–11]. Для виконання або конструювання пропозиції необхідно організувати певним чином синтагматичну послідовність і два її глобальних компонента – схему її розташування, що відповідає вибору синтаксичної конструкції майбутнього висловлення, і заповнюючі її одиниці номінації, що відповідають вибору слів або їх еквівалентів та встановлення відношень між ними [6, с. 11].

«Скелетною» структурою внутрішнього лексикону є так звані базисні фрейми [3, с. 9–10], пов'язані у концептуальну мережу, сформовану п'ятьма базисними фреймами – предметним, акціональним, посесивним, таксонімічним і компаративним [3, с. 10]. Фрейми названі базисними, оскільки вони демонструють початкові, найбільш узагальнені (схемні) принципи категоризації і організації вербалізованої інформації про навколишній предметний світ, який оточує людину. *Пропозиції*, представлені в базисних фреймах, є по суті схемами події, що моделюють подію як «щось, що має місце в одній точці простору в певний момент часу» [9, с. 23].

Лінгвокогнітивна структура дискурсу передбачає наявність пропозиційних зв'язків між концептами, які створюють специфічну когнітивну структуру дискурсу. Верифікується припущення, що концептуальна мережа, яка створюється концептом в поетичному дискурсі, має національну специфіку. В якості такого концепту в статті аналізується концепт НІЧ, вербалізований в поезії України у 20–21 ст. В концептуальній міжфреймовій мережі концепт НІЧ займає центральне місце та виступає як компаратив, агенс, ідентифікатив та ін.

В межах *предметного фрейму* (ХТОСЬ або ЩОСЬ). Цей фрейм представлений набором пропозицій, де ознака об'єднується з предметом зв'язкою (є, існує). Ці пропозиції – це буттєві схеми, які мають декілька варіантів.

– *Кваліфікативна схема* «ХТОСЬ/ЩОСЬ ТАКЕ – якість». Цей пропозиційний зв'язок

є досить репрезентативним та найбільш чисельним серед інших схем: ОСІННЯ: *Тихо спускається нічка осіння*, – година сумна (Л. Українка, с. 56–57); ВЕСНЯНА: *Зорі, очі весняної ночі* (Л. Українка, с. 12); ТЕПЛА: *Вже запоною шовковою колихнула тепла ніч* (М. Рильський, с. 23–24); ЧОРНА: *Як раптом наче темна сила їх підкосить, і поляжуть голови, і люто море кине подолані хвилі в чорну ніч* (Л. Українка, с. 45–46); БЕЗСОННА: *Ночей безсонних, темних, як той клопіт, і довгих, як нужда, я бачу сльози...* (Л. Українка, с. 23); НЕСПОКІЙНА: *...то творчість б'є з натхненних наших віч, а творчість завжди мрійна і тривожна, немов травнева неспокійна ніч* (В. Симоненко, с. 11–12); ТИХА: *То була тиха ніч-чарівниця, покривалом спокійним, широким простеллась вона над селом* (Л. Українка, с. 25); *І вам згадається садок, високий ганок, летючі зорі, тиха літня ніч, розмови наш, співи й на останок* (Л. Українка, с. 79); ТРЕМТЛИВА: *Дзвенить німою тугою ліси, коли їх ніч тремтлива обнімає і від очей у ревності ховає принади їх первісної краси* (В. Симоненко, с. 56); ЧАРУЮЧА: *Як я люблю оцю годину праці, коли усе навколо затихає під владою чаруючої ночі* (Л. Українка, с. 300–301).

– *Локативна схема* «ХТОСЬ/ЩОСЬ є/існує ТАМ-місце»: НІЧ НАДВОРІ: *Передсвітом чорніє ніч надворі, і час гасить світло, щоб його не засоромив день своїм сянням* (Л. Українка, с. 67); КИЇВСЬКА: *Київські ночі, зустрічі в саду – в серці, куди не піду* (А. Малишко, с. 78–79).

– *Темпоральна схема* «ХТОСЬ/ЩОСЬ існує ТОДІ – час»: ПЕТРИВЧАНА: *Вовтузилася петрівчана ніч, відвігливий ранок припахав навозом* (В. Стус, с. 234–235); ВЕСНЯНА: *Зорі, очі весняної ночі* (В. Стус, с. 12).

Таксономічний фрейм, де дві предметні сутності об'єднуються зв'язкою (є). В нашому випадку він представлений лише однією схемою, схемою характеристизації.

– *Схема класифікації* «ХТОСЬ/ЩОСЬ – ідентифікатив є ХТОСЬ/ЩОСЬ – класифікатор»: НІЧ є ДЕНЬ: *Де ніч є день, де дні є ночі, без сонця, без ранків, без зірок де доля таємниче врочить зробити необачний крок* (В. Стус, с. 55–56); НІЧ є РОЗЛУКА: *Нічка коротка – довга розлука* (Л. Українка, с. 45).

Компаративний фрейм, що виникає на основі ідентифікаційного фрейму, він містить зв'язку (є як). Цей фрейм об'єднує предмет, який порівнюють (компаратив, референт) та предмет, з яким порівнюють (корелят). Цей фрейм має декілька схем – схема тотожності, схема схожості та схема подоби.

– *Схема схожості* «ЩОСЬ – компаратив є як ЩОСЬ – корелят». Лежить в основі аналогії, яка встановлює схожі риси у сутностей, що належать до схожої понятійної сфери: НІЧ є немов СТРУНА: *Голос вітряної ночі бринить немов струна* (Л. Українка, с. 68–69); НІЧ є як КНИГА: *Ніч як розкрита книга – Я радо йду в свій храм* (П. Тичина, с. 123–124).

– *Схема подоби* «ХТОСЬ/ЩОСЬ – компаратив є наче ХТОСЬ/ЩОСЬ – корелят». Ця схема лежить в основі метафори, яка встановлює якісь подібні риси сутностей, які відносяться до різних понятійних сфер: НІЧ є як ЧАРІВНИЦЯ: *То була*

тиха ніч-чарівниця, покривалом спокійним, широким простелилась вона над селом (Л. Українка, с. 300); НІЧ є як ЖИВА ІСТОТА: *І ніч тихо шарудить, і чорні вікна стигнуть в переляках* (Л. Українка, с. 98); НІЧ є як ЛЮДИНА: *Дзвенить німою тугою ліси, коли їх ніч тремтлива обнімає і від очей у ревності ховає принади їх первісної краси* (В. Симоненко, с. 89–90); *Деся грає ніч на скрипці самоти* (Л. Костенко, с. 102); *Може ти не прийдеши, гарна й кароока – буде мене пестить нічка одинока* (В. Симоненко, с. 102).

Акціональний фрейм виділяється на основі пропозиції, що включає предмет-агента та акт, який ним виконується. Він позначається дієсловами (діє/робить).

– Схема стану/процесу «ХТОСЬ/ЩОСЬ – агент діє»: СПУСКАЄТЬСЯ: *Тихо спускається нічка осіння – година сумна* (Л. Українка, с. 112); НАСУВАЄТЬСЯ: *Нехай тепер щастя зайшло, як і сонце, марою насунулась ніч дощова* (Л. Українка, с. 78–80); ІДЕ: *А в смерк душа тремтить – йде перша ніч моя, пастушка босонога* (Д. Павличко, с. 67); МИНАЄ: *Безсонні ночі минали швидше, ніж у сні коханім, снувались думи, пролітали мрії, а спогади з надіями сплітались в один ві-*

нок (Л. Українка, с. 88); СВІТАЄ: *Світали ночі, вечорили дні* (Л. Костенко, с. 79); ПРОНИЗУЄ: *Ніч пильно пронизує темряву чорну, не подолати її, не оборну* (Л. Українка, с. 67); КОЛИХАЄ: *Вже запоною шовковою колихнула тепла ніч* (М. Рильський, с. 190); БЕНТЕЖИТЬ: *Ти знаєш, сестро, як блакитна нічка бентежить серце, думку порива?* (Л. Українка, с. 79).

– Схема каузативу «ХТОСЬ/ЩОСЬ – каузатор створює ЩОСЬ – фактитив». Ця схема включає зв'язку (робить) та представляє акт створення агентом-каузатором нового предмету: РОБИТЬ: *Ніч робить з дня, день з ночі – отак для мене був твій вид і розкішню й ударом* (В. Сосюра, с. 67).

Ці концепти зв'язують НІЧ з корелятами концептуальної метафори ЖИВА ІСТОТА.

У результаті інтеграції базисних фреймів виникає концептуальна мережа, що пов'язує разом всі події схеми. Ця схема є конструкція. Її форма завжди активує певне схемне значення, якому як цілому підкорюються всі одиниці, що заповнюють концептуальну схему.

Перспективою подальшого дослідження є визначення структур інших темпоральних концептів в поетичному дискурсі різних країн.

Список літератури:

1. Бондаренко Є.В. ВРЕМЯ как лингвокогнитивный феномен в англоязычной картине мира: [монографія] / Євгенія Валеріївна Бондаренко. – Харків: Едена, 2009. – 376 с.
2. Воркачев С.Г. Счастье как лингвокультурный концепт / С.Г. Воркачев. – М.: Гнозис, 2004. – 236 с.
3. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: типы фреймов / С.А. Жаботинська // Вісник Черкаського університету. – 1999. – Вип. 11. – С. 3–17.
4. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 300 с.
5. Краткий словарь когнитивных терминов [під ред. Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянкова, Ю.Г. Панкраца, Л.Г. Лузина]. – М., 1996. – 500 с.
6. Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика, психология, когнитивная наука / Е.С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4.
7. Степанов Ю.С. Основы общего языкознания / Ю.С. Степанов – М., 1975.
8. Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. Учебное пособие / И.А. Стернин, З.Д. Попова. – АСТ: Восток-Запад, 2007. – 315 с.
9. Хокинг С. Черные дыры и молодые вселенные / С. Хокинг. – СПб: Амфора / Эврика, 2002.
10. Fillmore Ch.J. Frame semantics // The Linguistic Society of Korea (ed.). Linguistics in the Morning Calm / Ch.J. Fillmore. – Seoul: Hanshin Publishing Co, 1982. – P. 111–137.

Список ілюстративного матеріалу:

1. Малишко А. Вірші. Прометей / Андрій Малишко. – К.: Веселка, 1981. – 230 с.
2. Рильський М. Вибране / Максим Рильський. – К.: Худ. літератури, 1954. – 292 с.
3. Симоненко В. У твоєму імені живу / Василь Симоненко. – К.: Веселка, 2003. – 384 с.
4. Сосюра В. Вибране / Володимир Сосюра. – К.: Дніпро, 1972. – 312 с.
5. Стус В. Золотокоса красуня / Василь Стус. – Х.: ОКО, 1995. – 128 с.
6. Тичина П. Сонячні кларнети / Павло Тичина. – К.: Дніпро, 1984. – 220 с.
7. Українка Л. Лірика. Драми – Леся Українка. – К.: Дніпро, 1986. – 416 с.

Попельнух Д.А.

Харьковский национальный экономический университет
имени Семена Кузнеця

СТРУКТУРА КОНЦЕПТА НОЧЬ, РЕАЛИЗОВАННОГО В ПОЭТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ УКРАИНЫ В 20–21 ВЕКЕ

Аннотация

В статье исследуется концепт НОЧЬ и его структура, который реализуется в поэтическом дискурсе Украины в 20–21 вв. Концепт НОЧЬ находится в пропозициональной связи с другими концептами, которые рассматриваются в виде предметного, таксономического, акционального и компаративного фреймов.

Ключевые слова: концепт, концептуальная сеть, поэтический дискурс, фрейм.

Popelnukh D.A.

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

THE STRUCTURE OF THE CONCEPT NIGHT REALIZED IN THE POETIC DISCOURSE OF UKRAINE IN 20-21ST CENTURIES

Summary

The article presents the results of the research consisting of studying the concept NIGHT and its structure realized in the poetic discourse of Ukraine in 20-21st centuries. The concept NIGHT is in propositional relations to other concepts which are considered as objective, taxonomic, actional and comparative frames.

Keywords: concept, conceptual scheme, frame, poetic discourse.